

דְּרָשׁוֹנֵי

בס"ד

פרשת בראשית, תשע"ט, מספר 1288

חשוון, מר-חשוון, או מרח-שוון?

ארי זיבוטפסקי

אחד מהם. חז"ל מסבירים מהיכן הגיעו שמות אלו: "דא"ר חנינה שמות חדשים עלו בידם מבבל" (ירושלמי, שם).

חודשים מסוימים כמעט ואינם מוזכרים במקורות חז"ל הבתר-מקראיים. החודש שאחרי תשרי מוזכר במקורות לאורך כל הדורות, פעמים רבות יחסית, כי למרות שאין בו חגים יש לו משמעות הלכתית רבה. המשנה (תענית א, ג) מלמדת: "בשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו". להלכה נפסק כרבן גמליאל, שהשינויים בברכה התשיעית של תפילת העמידה, כשמתחילים להתפלל על הגשם, מתחילים בשבעה לחודש. תמיד כשמופיע שם החודש – בגמרא, רמב"ם, רש"י וכדו' – הוא מופיע בשמו המלא – "מרחשוון". כך גם במסמכים, בפסיפסים ועל מצבות לאורך הדורות. אין שום אזכור של חודש "חשוון" עד המאה ה-16 לערך.² גם מאז, ברוב רובם של הספרים עדיין נמצא את השם המלא, מרחשוון; מעניין לציין כי אחד היוצאים מן הכלל הוא ה"משנה ברורה", המרבה להשתמש בשם "חשוון".

מהו שמו המקורי של החודש ומהיכן הגיע? ב-1868 פרסם אדווין נוריס רשימה של שמות חודשים אשוריים, שהתגלתה זמן קצר קודם לכן.³ ישנו דמיון ניכר מאוד בין השמות האשוריים לשמות החודשים בלוח השנה העברי. הרשימה מתחילה ב"ניסני" שמקביל כמובן ל"ניסן". אחריו "איירו", המקביל ל"אייר", וכן הלאה. רבים מהשמות הם למעשה שמות של אלים בבליים; השם איירו מגיע מאורו - שם של אל שנמצא בכתובות שונות, ותמוז מופיע ברשימה כ-דובוזו וזהו שם של אל הנזכר בספר יחזקאל (ח:יד).

השבת, פרשת "בראשית", מברכים בבתי הכנסת ברחבי העולם את החודש הקרוב, החודש הבא אחרי חודש תשרי. שמו של החודש בפי אנשים רבים הוא "חשוון", אולם שליח הציבור המכריז את שם החודש אומר "מרחשוון". אי-ההתאמה הזו ניתנת להסבר באחת משתי הדרכים: א. הגרסה הארוכה היא השם האמיתי, ומסיבה כלשהי קוצר השם העממי ל"חשוון". ב. השם הקצר הוא המדויק, אלא שנוספה לו קידומת בעלת משמעות, כפי שאירע בשמו של חודש אב, הנקרא "מנחם-אב".¹ מספר הסברים לתוספת זו התפתחו במהלך השנים, כשהמפורסם שביניהם הוא שהשם הנכון הוא "חשוון", ומכיוון שהוא נטול חגים הוספה לו הקידומת "מר", בגלל שהוא מריר בלי חגים או כפיצוי שם של כבוד "מר". כפי שנראה, אין ההסבר הזה נכון.

עד תקופת שיבת ציון, אין בתנ"ך ציון שמות החודשים, ובכל פעם שמוזכר חודש הוא מוזכר לפי מספרו בסדר החודשים. יוצאים מן הכלל הם שלושה שמות של חודשים המוזכרים בסיפור בניין בית המקדש במל"א פרקים ו' - ח': ירח זיו, ירח בול וירח האיתנים. אחד החודשים המוזכרים שם הוא החודש השמיני, ושמו "בול" (מל"א ו:לח), וזה האזכור היחיד לשם זה בתנ"ך. רש"י מסביר את משמעותו של השם בכך "שהעשב בלה בשדה ובוללין לבהמה מן הבית" (שם), ורד"ק מסביר (שם): "נקרא כן מפני הגשמים שמתחילין בו, ענין מבול. ובדברי רז"ל (ירושלמי ר"ה א, ב): בירח בול שבו העלה נבל, והארץ עשויה בולות בולות, וירח שבו בוללין לבהמה מתוך הבית, כלומר שמאכל הבהמה כלה מן השדה".

מהיציאה לגלות ואילך אנחנו מוצאים שימוש בשמות החודשים המוכרים לנו היום, כאשר שבעה מהם כבר מופיעים בתנ"ך; החודש השמיני אינו

² תיעוד קדום לשם "חשוון" הוא במדרש אבא גוריון המיוחס למאה העשירית (מהד' בובר) פרשה ג: "לתשרי זכות הרגלים, לחשוון זכות שרה, לכסליו וטבת זכות חנוכה". אולם ספק אם זו אכן הגרסה המקורית של המדרש. השם מופיע פעמיים בארמית בתוספת לספר הזוהר, וכן בדבריו של ר' אליהו מזרחי פרשן רש"י (תורכיה, 1526-1435).

³ Edwin Norris, *Assyrian dictionary: intended to further the study of the Cuneiform inscriptions of Assyria and Babylonia*, London: Williams and Norgate, 1868, p. 50

* הרב פרופ' ארי צבי זיבוטפסקי, המרכז לחקר המות, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ראו ערוך השולחן, אבן העזר, הלכות גיטין, סימן קכו: "אין כותבין מנחם אב, דמה שרגילין לכתוב כן במכתבים וכשמברכין את החדש זהו רק לשם נחמה כשנזכה א"ה בב"א, אבל שמו הוא רק אב". הכינוי "מנחם" נוצר בימי הביניים כתחליף לשם "אב", ורק אחר כך צורף אליו. ראו למשל שו"ת מהר"י בי רב (ארץ ישראל, תחילת המאה הט"ז) סימן לג: "וזאת ההסכמה היתה ביום שבת ר"ח מנחם".

בעקבות ההבנה הזאת של השם "מרחשוון" ניתן לומר, שלמעשה הוא החודש היחיד המזכיר גם את יציאת מצרים וגם את החזרה מבבל: מצד אחד הוא מזכיר לנו את יציאת מצרים, כי שם החודש מבוסס על ספירה המתחילה בניסן, ומצד שני הוא מזכיר לנו את שיבת ציון, שהרי מדובר בשם בבלי.

רוב שמות החודשים הם קצרים, בעלי הברה אחת או שתיים, ואילו "מרחשוון" הוא היחיד בעל שלוש הברות. רובם מכילים רק שניים או שלושה עיצורים ואילו "מרחשוון" מכיל שישה. לא מפתיע, אם כן, ששני העיצורים הראשונים נתפסו כתחילית, והשם קוצר.

ישנן השלכות הלכתיות לכך שהשם הנכון הוא השם הארוך. בגט חייב שם החודש הזה להיות כתוב במלואו וכמילה אחת, ורק בדיעבד השם בעל שתי המילים (מר חשוון) יכול להתקבל (ערוך השולחן, אבן העזר קכו, יז). בעל ה'פתחי תשובה' (אבן העזר קכו, יב) מצטט את ה"גט פשוט", שאם נכתב בגט "חשוון" בלבד (אף שבאמת, אין חודש שזה שמו), הגט תקף בדיעבד, כי לכולם ברור באיזה חודש מדובר. עם זאת, הוא משאיר כשאלה פתוחה מקרה שבו המילה "מר" כתובה בשורה אחת והמילה "חשוון" כתובה בשורה הבאה. הרב אלישיב הורה, שאפילו בהזמנה לחתונה יש להקפיד לכתוב באופן מפורש את השם המלא.⁷

כפי שכבר אמרנו, ההסבר העממי המקובל (והלא מדויק) לשם "מר-חשוון" הוא, שהוא נקרא כך מפני שהוא חודש עצוב, נטול חגים. ה"בני יששכר" (כרך ב, עמ' נוז) מצייר עתיד מזהיר לחודש נטול החגים הזה. לפי המסורת, אוהל מועד הושלם בכ"ה בכסלו, אך הקדשתו נדחתה עד ניסן. הפיצוי של כסלו הוא בהקדשה מחדש של בית המקדש השני על ידי החשמונאים, שחלה בכסלו, בחג החנוכה. בניית בית המקדש הראשון הושלמה במרחשוון, אך הקדשתו נדחתה לחודש תשרי, כך ש"מר-חשוון" נשאר מר. כפיצוי הבטיח הקב"ה שהקדשת בית המקדש השלישי והקבוע תתרחש בחודש מרחשוון, ובכך מקנה לו מקור לחגיגה גדולה בעתיד (ע"פ ילקוט שמעוני, מלכים, רמז קפד). מי ייתן ויתממש הדבר במהרה בימינו.

טרם פרסומה של הרשימה האשורית, הועלו מספר השערות לפירוש השם "מרחשוון", ויש שניסו לקשור את מקורו באלים. שלמה זלמן גיגר⁴ ציטט את רעיונו המקורי של בנו אליעזר, שהמילה "מר" בארמית פירושה אדון, וששם האל היה "חשוון" וקראו לו "מר-חשוון" כתואר כבוד. טענה דומה טען באשר לשם האליל מרקוליס: שמו המקורי היה "קוליס", ומאוחר יותר הוסיפו לשמו את התואר "מר". בעל "ערוך השולחן" (אבן העזר קכו:יז) מציע גם הוא מספר השערות למקורו של השם.

יהודי תימן מעולם לא קיצרו את שם החודש, ולפי המסורת שלהם הוגים את שמו מרח-שוון, ולא מר-חשוון כמנהג יהודי אשכנז.⁵ נראה שהגייה זו טומנת בחובה אמת עתיקה הרבה יותר. הם מסבירים את פירושו של השם כמציין את מריחת גורן התבואה, הפעולה האחרונה לפני שמכניסים את כל התבואה החדשה למחסנים לקראת הגשם, פעולה שנעשית בחודש האחרון טרם בוא הגשמים.

ברשימה האשורית, החודש לאחר תשרי הוא "ורח-שמנה" (warah-shamna) ומשמעותו היא: החודש השמיני (ורח = ירח; שמנה = שמיני). לפעמים, האותיות ו' ומ' מתחלפות בין עברית ובבלית. החודש הבבלי "סימנו" הפך ל"סיון" ו"כיסלם" ל"כיסלו". כך הפכה בעברית האות הראשונה במילה "ורח" למ', והאות מ' במילה "סמנה" הפכה לו', וכך התקבל השם "מר-חשוון". יוצא שהשם "מרחשוון" משמר למעשה את השיטה של קריאת חודש לפי מיקומו בלוח השנה, בדומה לשם "אוקטובר" בלוח השנה הלועזי, שפירושו "החודש השמיני" (אם כי מיקומו היום הוא ה-10).⁶

הרמב"ן מסביר את התופעה של הכנסת שמות זרים לחודשים (בפירושו לשמ' יב:ב):

כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו, והסבה בזה, כי מתחלה היה מניינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב "ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון" (יר' טז:יד-טו), חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ בבבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י.

⁷ מבקשי תורה, סיוון תשנ"ט, עמ' 281. מרדכי טרופר טוען שיחד עם התחיה מחדש של השפה העברית כשפה יומיומית מדוברת, מקובל להשתמש בגרסה המקוצרת (חשוון), ולהתעלם מהשורשים ההיסטוריים של השם (מ' טרופר, בשבילי מקרא ורש"י, תל-אביב תשנ"א, עמ' 327-329; המאמר פורסם לראשונה בעיתון "הצופה" ביום י"ז בכסלו תש"ן [15 בדצמבר 1989]).

⁴ 1798-1878; דברי קהלת: מנהגי תפילות ק"ק פרנקפורט דמיין, תרכ"ב, עמ' 382.

⁵ מנהג תימן נודע לי משיחה עם זקנים מקהילה זו. וראו גם: ז' עמר, ספר החילוקים, סימן רמ, עמ' 65.

⁶ במאמר מרתק ויסודי, אך בלתי מבוסס, אברהם עפשטיין (מקדמוניות היהודים, ערך א"מ הברמן, ירושלים 1957, עמ' 22-27), מציע ש-"ורח-שמנה" הוא אל בבלי.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף